

Євген Пащенко (Загреб, Хорватія)

Періодизація хорватської україністики першої половини ХХ ст.

Предложена периодизация процесса становления и развития украинистики в Хорватии с обозначением основных характеристик идейного, общественного контекста. Отмечены вопросы, которые требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: хорватская украинистика, Ягич, Гашпарович, Просвита, Галиция, русины.

Proposed a periodization of the process of formation and development of Ukrainian studies in Croatia, with the designation the main characteristics of the ideological, social context. Marked by questions that require further study.

Keywords: Croatian Ukrainistics, Yagitch, Gasparovic, Prosvita, Galicia, Ruthenian.

Зарубіжна україністика в різних країнах, попри специфічних особливостей розвитку національної філології, а відтак і славістики, розвивалася й відповідно до окремих загальних закономірностей детермінованих подіями світового масштабу. Історичний контекст розвитку славістики у ХХ ст. сповнений подіями, що позначалися на суспільно-гуманітарних науках, отже й на славістиці а відповідно - україністиці. До таких належать перша світова війна, загибель імперій, під якими перебували більшість слов'янських народів, проголошення незалежності деяких підімперських народів. У той же час характерним було відновлення-продовження імперської ідеології саме у слов'янському просторі - у вигляді російсько-більшовицького, російсько-радянського режиму. З середини 30-х років минулого століття невпинно збільшується вплив на європейську суспільну думку двох тоталітарних режимів, що веде до ідейних, політичних поляризацій у Європі, у суспільствах та науці європейських країн. Друга світова війна, викликана, зокрема, і протистоянням обох тоталітарних режимів, охопила всі слов'янські країни, уряди яких були в різних відношеннях з тоталітарними ідеологіями. Наступний повоєнний період суттєво позначається на ідеологічних засадах суспільних наук так званого соціалістичного табору, до якого належали майже всі слов'янські країни, за винятком Югославії, яка проте в різних варіаціях дотримувалася комуністичної доктрини. У часи холодної війни славістика стає предметом ідеологічних конфронтацій. Радянська славістика, декларуючи інтернаціоналізм, значною мірою продовжує в різних формах ідеологію російського централізму. Країни, що перебували поза так званою «залізною завісою», будучи не зобов'язані російсько-

радянській ідеології, розвитком славістики здійснюють значний внесок і в україністику. Значення зарубіжної україністики, що розвивалася поза межами російсько-радянської методології, підтверджується залученням наукових надбань зарубіжної україністики в науковий обіг безпосередньо українського суспільства, що звільнялося від радянських стандартів. Проте подальший, отже сучасний розвиток суспільних наук, за умов глобалізації, культу прагматично-фінансових цінностей створює зарозу ліквідації "неприбуткових" наук, зокрема й обмеження простору славістики, зменшення витрат на славістичні дослідження в науці й освіті, що виступає досить показовою рисою часу. Водночас виражена тенденція до відновлення імперських критеріїв, що загрожує подальший розвиток україністики, української культури безпосередньо в Україні з поверненням до вже відпрацьованих і віджитих форм антиукраїнізму. У зв'язку з подібними змінами може знову зростати роль саме зарубіжної україністики, що не підпадає під неоімперські інтервенції. Проте Україна, як фактор культури як є предметом україністика, і далі залишаться головним у стані, динаміці розвитку зарубіжної україністики.

У зазначеному контексті вивчення, показ певних тенденцій у розвитку україністики поза межами України має, крім історико-культурного, і своє дидактичне значення як свідчення певних закономірностей в історичному процесі. Тому важливим завданням славістики повинно бути простеження певних етапів, проблем становлення, досягнень україністики в різних національних славістичних рамах. Крім загальних історичних рамок, в яких розвивалася славістика, важливим є фактор ідеологічний. Славістична наука формувалася за умов домінації в Європі двох імперій, які, власне були центрами двох славістик у Європі – східної і західної. Імперська ідеологія неминуче позначалася на суспільних науках і особливо славістиці, яка перебувала у своєрідному протистоянні упродовж XIX ст. , і яке продовжувалося в наступному XX столітті у різних формах ідеологічної конфронтації. Славістика в зоні російсько-радянської ідеологічної домінації продовжувала або ж була примушена підігравати традиційному протистоянню російської ідеології – західній. Більшовизм продовжував російську великодержавну ідеологію в інших пропагандно-ідеологічних формах.¹ В радянській системі славістика перетворювалася на «ідеологічну зброю» з культом слов'янства та його «центром» - Москвою. Відповідно до того як у XIX ст. славістика була втягнута у міжімперське протистояння, у наступному, надзвичайно заідеологізованому столітті, роль ідеологічного фактору була ще більшою, ніж у попередньому імперському столітті. Національна, конкретно українська наука була поставлена в умови відомі

своїми обмеженнями як соцреалістична славістика. Це не могло не позначатися на зарубіжній славистиці, в якій спостерігаємо різні рівні ставлення до української проблематики – від неприйняття російсько-радянських, українсько-радянських змістів у західній славистиці до їхніх апологій у соцтаборі.

Хорватська славістика розвивалася за умов, які у деяких особливостях певною мірою були схожими з умовами розвитку української науки: культура слов'янського народу в «недержавному» статусі, включення в імперську австро-угорську формацію з відповідним підімперським положенням, певні аналогії у відносинах між центром та «іншими» у соціалістичній федерації, проблема самостійності мови та низка інших аналогій. Однією з головних була проблема ствердження національної незалежності, захист національних цінностей за умов асиміляторської політики. Як і в українській історії, у хорватській присутні намагання вирішити питання незалежності у формах консолідації з різними федераціями і прагненням до самостійності. Як правило, це пов'язано з історичними подіями розпаду попередніх державних формацій, виникненню інших. Останнє особливо виражене упродовж ХХ ст. в якому суспільні, гуманітарні науки, а відтак і славістика, потрапляли в поле ідеологічних впливів, що позначалося і на україністиці. Можемо виділити окремі періоди, в яких спостерігаються певні закономірності у становленні й розвитку хорватської україністики упродовж ХХ століття.

Період з початку ХХ ст. і до початку першої світової війни продовжує деякі особливостями попереднього періоду з кінця ХІХ ст., але й вносить нові. Належність до імперського кола, до двох імперій – російської та австро-угорської позначається на статусі україністики. Вплив великодержавної ідеології на свідомість славіста ілюструє постать Ватрослава Ягича, як провідного європейського славіста свого часу і представник національної хорватської славістики. Перебуваючи між центрами імперій і славістики – Петербургом та Віднем, В. Ягич не спромігся остаточно звільнитися від імперських стереотипів щодо України, що виявлялося і в термінології стосовно української теми. Вчений підтримував українських філологів, особливо у Відні, перебував у зв'язках з українськими філологами з підросійської України, що сприяло підтримці україністики. В той же час Ягич, обтяжений типово хорватськими міфологемами щодо слов'янського єднання, побоювання «загрози» збоку «германського ворога» слов'ян, займав радикальні позиції щодо української незалежності. На різницю навіть від російських академіків, що виступали в 1905 р. з підтримкою визнання української мови як мови слов'янського народу, Ягич залишався

на консервативних слов'янофільських позиціях, що було характерним і в його ставленні до проблеми збереження югослов'янської єдності, коли він засуджував ідеї хорватської самостійності.²

Контактні процеси цього періоду позначені поступовим зростанням зв'язків між хорватськими і українськими (Львів) науковими осередками. На хорватські землі прибуває нова хвиля (після переселень з Закарпаття у XVIII st.) мігрантів з Західної України, які розселяючись в головному по Боснії, приносять певну інформацію про їхню Батьківщину, проте не я й України, оскільки діаспора іменується регіональною назвою - галичани. Проте складні умови переселень, відносин з автохтонним населенням, соціальний контингент переселенців – в головному бідні сільські маси з Галичани, були ще недостатньо помітні як інформативний фактор у формуванні серед югослов'ян адекватних уявлень про їхню батьківщину.

Завданням щодо цього періоду є висвітлення контактів між авторитетними хорватськими установами як *Matica hrvatska*, *Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu* та українськими, перш за все НТШ ім. Т. Шевченка, товариством «Просвіта», окремими вченими. Також потребує вивчення процес організації міграцій українського населення з Галичини до югослов'янських земель, простеження топонімічних паралелей (Тернопіль - Тарнополь та ін.). В Хорватію проникають окремі відомості про українську літературу модерну, театр, особливо творчість Володимира Винниченка.

Наступний період охоплює *першу світову війну*, коли українські землі опинилися розділеними між двома ворогуючими імперіями, що вело до перебування українського населення на двох фронтах, у двох ворогуючих арміях. Інформування в хорватській пресі про стан на східному фронті привносить нову термінологію, де поняття «російський» відрізняється від поняття «український». У хорватському суспільстві назва Україна, українці стають головними, витісняючи попередню російську термінологію як *Malorusija*, *Malorusi*. Особливо присутня назва *Galicija*, де на австрійському фронті перебували хорвати разом з українськими вояками. В хорватському середовищі з'являються поодинокі видання про Україну – перекладені з інших мов неросійського кола або підготовлені українськими авторами, що опинилися в Хорватії. В середовищі української діаспори поступово формується громадянський прошарок, що приймає і підтримує назву себе вже не як русини, (так вони себе іменували в період міграцій з Галичини), а як українці, що намагаються представити свою історичну батьківщину - Україну в хорватському суспільстві. В літературі,

публікаціях про Україну головним презентантом виступає, як і в попередніх періодах, Тарас Шевченко.

Залишається недостатньо вивченим представлення інформації про Україну в хорватській пресі часів війна, географічне відображення українських земель. Також потребують досліджень локації військ з хорватами безпосередньо в українських регіонах – в Галичині. Полонені хорвати потрапляли на територію Росії, тобто на Україну, де перебували в контактах з українським населенням, що відобразиться пізніше в показі України хорватськими авторами.

Період після зламу двох імперій, *1917/8 – 1920-ті роки*, проголошення УНР та наступних подій, зокрема, російської громадянської війни на українському просторі, ствердженням російського більшовизму позначений досить бурхливими змінами, що були несприятливими для розвитку науки. Проте схожість історичної долі українців і хорватів усвідомлювалася у суспільствах, особливо в хорватському, але й в УНР, уряд якої намагався налагодити дипломатичні відносини з новоствореною Югославією. Світоглядний, ідеологічний фактор був значним у налагодженні контактів, зближенні між українською і хорватською інтелігенцією. Особливо впливовими були безпосередні контакти, коли в Хорватії з'являється значний контингент емігрантів з східної України. Посилюється діяльність російської білоеміграції, що впливає на ставлення офіційного Белграда до українського питання. В середовищі еміграції з колишньої царської Росії відбувається розмежування, українці за походженням намагаються відстоювати свої інтереси, що позначилося на ствердженні уявлень про Україну. Українці, що опинилися в Югославії, відчували в хорватському суспільстві більш дружнє ставлення до української незалежності, ніж в сербському, вони працювали над налагодженням дипломатичних відносин, що офіційний Белград відкидав.³

Головною постаттю представлення України залишається Тарас Шевченко, якого українські і хорватські автори осмислюють в показі українського народу. Відзначення ювілейних дат, пов'язаних з Шевченком дає українській інтелігенції нагоду для висловлення українських національних інтересів, заперечення антиукраїнської пропаганди білоемігрантів. Показовим було відзначення в 1921 році 60-річчя смерті Тараса Шевченка, з нагоди чого українська інтелігенція підготувала збірник праць про Україну. Змістом, назвою, складом авторів це видання засвідчувало прагнення української еміграції до спільного виступу в представленні ідей української історії, ідеалів незалежності. Ці ідеї адресувалися як офіційному Белграду з його антиукраїнізмом, так і сербській а також хорватській, словенській громадськості, що не

розділяла погляди урядових кіл стосовно України. Показово, що патріотична діяльність української еміграції здійснювалася у співробітництва з українсько-русинською діаспорою.⁴

Класика залишається головним джерелом уявлень про українську літературу, перш за все представленою, крім Шевченка, творчістю реалістів як Марко Вовчок і посиленням інтересу до постаті Івана Франка. Публікації про Франка здійснюються опосередковано, як переклади з інших мов, з пера українських авторів. У той же час все активніше виникають безпосередньо хорватські автори, що пишуть про Україну та її літературу. З української модерної літератури найбільше відомий Володимир Винниченко, який, проте, через вплив білоеміграції, іноді сприймається як російський автор. З хорватського боку помітне прагнення внести ясність щодо української літератури, показати її відмінність, в чому особливо показова діяльність славіста Івана Есиха.

У 1920-х роках зростають зв'язки між західноукраїнським та хорватськими науковими осередками, що також потребує спеціального висвітлення, оскільки саме ці відносини значно впливали на зростання інтересу хорватської наукової громадськості до України.

Період *30-х років – до початку 40-х* минулого століття відзначався поступовою поляризацією в хорватському суспільстві. Два тоталітарних режими Європи, використовуючи пропагандні засоби, значно впливали на європейську суспільну думку. Радянська ідеологія сприймалася в європейському середовищі лівої орієнтації не без ідеалізованого уявлення, маючи своїх апологетів як прихильників соціальної праведності. Не менше значення мало протистояння фашизму, що також пов'язувалося з радянською системою. В хорватській культурі виникає напрям *соціальної літератури* – не без відповідних пов'язаностей з радянською літературою. Також помітним було неприйняття комуністичної ідеології, тяжіння до націоналістичних ідей. Водночас існував громадянський контингент, протирічний у своїх політичних визначеннях. Інформація з України відігравала свою роль у політичних орієнтуваннях суспільства. З України, через зв'язки з західноукраїнськими осередками, приходили відомості про політичні репресії радянського режиму, про голод в Україні. Якщо апологети лівого фронту залишалися глухими до українського фронту подій, громадянство в ньому знаходило підтвердження власним переконанням щодо комуністичної ідеології.

В Хорватії опиняються вихідці з України, представники української інтелігенції, українське студентство, яке почувало себе краще в хорватських учбових закладах, ніж

на батьківщині під польським тиском чи в інших країнах. Помітно активізує свою діяльність українська діаспора, представники церкви. Діяльність української громадськості здійснювалася через мережу товариства *Просвіта* як відгалуження львівського товариства. Налагоджені контакти з західноукраїнськими осередками, перш за все у Львові, динамічно розвивалися до 1939 року.

Активність української громадськості залишає помітний слід у хорватському суспільстві. Хорватські автори, особливо славісти, публіцисти звертаються до української тематики. Головні напрями публікацій – інформативні про український народ, культуру, історію, літературу. Помітне прагнення до компаративних спостережень, виявлення аналогій від фольклору до тенденцій в літературній творчості окремих письменників, зокрема впливу поезії Шевченка на Харамбашича. Розширюється діапазон пізнань української літератури – від панорамних оглядів з метою ознайомлення до змалювання окремих постатей, в першу чергу з класики (Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Іван Франко), і до сучасних (Володимир Винниченко, Ісідор Ворбкевич, інших тогочасних авторів). У публікаціях з хорватської україністики відчутне значення зв'язків з українськими вченими, письменниками у Львові. Хорватські автори їздили до Львова, домовлялися про спільні задуми, що знаходило відображення в публікаціях, перекладацьких досягненнях з обох сторін. Тому залишається важливим висвітлення цих контактів на сторінках західноукраїнської, львівської в першу чергу, періодики.

Наступні десятиріччя позначені поширенням радянського режиму на західноукраїнські землі, що ускладнювало, робило неможливим продовження зв'язків між українською і хорватською інтелігенцією. Створене радянською пропагандою негативного іміджу зв'язків цього періоду ускладнювало вивчення джерел у розвитку українсько—хорватських взаємин міжвоєнного періоду як важливого аспекту становлення хорватської україністики.

Діяльність української і хорватської академії у представленні України відбувалася за складних умов посилення антиукраїнської політики з боку офіційного Белграда, який ставився з підозрою до українських ініціатив ще з часів проголошення УНР і надалі. Напередодні другої світової війни офіційний Белград посилював контакти з радянським режимом, а в 1940 р. було встановлено дипломатичні відносини⁵. Політичне зближення двох режимів не могло не позначитися на ставленні до еміграції, а також до українсько—хорватського співробітництва. Показово, що в той же час активізувала свою традиційну антиукраїнську діяльність російська еміграція, що

намагалася загальмувати динаміку українсько—хорватських взаємин. Крім намагання впливати на позиції урядових структур, білоемігранти пригнули через видання в Хорватії дезавуювати окремі поняття про Україну, її історію, культуру мову тощо. Своєрідним відображенням «антиукраїнського фронту» югославської білоеміграції стало спеціальне тематичне видання в Загребі часопису «Нова Європа», де у низці статей під загальною назвою «Малоруси і Україна» продемонстровано (у завуальованій лібералізмом формі), традиційне невизнання України з прагненням, переконати в цьому хорватське суспільство.⁶

Наступний *воєнний період 1940-1945 рр.* характеризується подіями, явищами досить протирічними. В цьому періоді спостерігаються різні настрої – від захоплення ідеалами незалежності до стриманості щодо нового режиму. У зв'язку з тиском на українців з боку югославського режиму, активісти української ідеї привітали падіння югославського уряду. З проголошенням Незалежної Держави Хорватії пов'язувалися надії на подібне створення незалежної України. Проте нацистський режим не був зацікавлений в українських ідеях і не підтримував задуми щодо незалежної української державності. Радикальність, особливо на периферії, усташів, які не вбачали в українському греко-католицькому населенні собі подібних, стримувало в попередніх сподіваннях на забезпечення прав українців у новій державі. Хоча поодинокі представники української інтелігенції ще залишалися лояльними до нового режиму, більшість займала стриману, вичікувальну позицію. В цьому українська громадськість була близька до значного контингенту хорватського суспільства, яке не консолідувалося з ідеологіями обох режимів – нацистським і радянським. Проте в значних колах інтелігенції, захоплених ідеєю державної незалежності, зберігалися надії відновити національну культуру. Саме в цих колах відбувається тісне співробітництво в галузі україністики.

В зазначеному періоді хорватська україністика підіймається ще на один щабель. Значно динамізується дослідницька, перекладацька діяльність, виходять книги перекладів (Марко Вовчок, Василь Стефаник, Улас Самчук), з'являються публікації про Україну, розвивається хорватська шевченкіана. Україністична діяльність здійснюється у тісному співробітництві хорватської та української інтелігенції. Провідним представником хорватської україністики виступає Станко Гашпарович.⁷ Завдяки зусиллям інтелігенції, в Загребському університеті під кінець війни було започатковано викладання української мови, що становило новий етап у ствердженні хорватської україністики.⁸

Зазначений період характеризується поступовим зростанням україністики як фахової дисципліни, проте через політичні зміни наступного періоду саме цей період найменш висвітлено в історіографічних дослідженнях.

Повоєнний період 1945-1950 рр. характеризується як ідеологічно пройнятий югославською комуністичною доктриною в її тісному сплетінні з радянською ідеологією. Після 1945 року славістика стає центральною в зоні домінації радянської ідеології, перетворюється на ідеологічний механізм. Вже в роки війни «слов'янська ідея» використовувалася радянською пропагандою як засіб, канал ідеологічного впливу. Слов'янський конгрес 1946 р. був лише одним з проявів прагнення поєднати «славізм» з пролетарським інтернаціоналізмом. Водночас це був засіб пов'язування «братськими вузлами» країни новоствореного соцтабору з СРСР.⁹ Упродовж 1945 - 1948 рр., тобто до відомого радянсько-югославського конфлікту, а також по інерції - до середини ХХ ст., югославський інформативний, культурний простір захльостується хвилями пропагандистської літератури російсько-радянського походження. Українська література в її окремих проявах соцреалізму на тему війни відіграє роль статиста у представленні радянської, по суті, російської літератури. Трилогія О. Гончара і спогади С. Ковпака у перекладі з російської представляли українську літературу в Хорватії повоєнного періоду.

Українська інтелігенція, що прибувала в 30-х роках до Хорватії з західної України, представники діаспори, церкви, звинувачені у співробітництві з режимом НДХ були заарештовані і ліквідовані. Представники хорватської інтелігенції, що зарекомендували себе як дослідники в галузі україністики, були відсторонені від наукової, громадської діяльності. В разі, якщо не були ліквідовані, припинили займатися україністикою. Остання, за умов створеного негативного образу україністики, припинила функціонування як ідеологічно дискваліфікована, ворожа – в пропагандній системі цінностей комуністичного режиму повоєнних часів. Саме цей період позначений нищенням здобутків наступних років, припинення зацікавленості україністикою. У славистиці домінує русистика, українська діаспора захищається мовчанням щодо власної культури, представники греко-католицької церкви ототожнюються з ідеологічним ворогом і зазнають репресій. У середовищі русинсько-української громади посилюються тенденції політичного русинства.¹⁰

Проте з наступного десятиріччя, з середини ХХ ст. і в подальшому, хорватська україністика входить у нову фазу, позначену поступовим відновленням цієї дисципліни, що становить наступну тему дослідження.

Окреслений період першої половини ХХ ст. в плані поступового становлення і розвитку україністики потребує наповнення конкретним матеріалом як відображенням історії україністики в хорватській славистиці.

Література

¹ Бердяев. Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва: Наука, 1990.

² Про це: Paščenko Jevgenij. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista, 2010.

³ Сергійчук, Володимир. Неусвідомлення України. Львів: «Свічадо», 2002, С. 664-670.

⁴ Velikome Slavenu. Spomen knjiga prigodom 60-godišnjice smrti T. Ševčenka. Zagreb, 1922.

⁵ Романенко С. А. Югославия, Россия и «славянская» идея. Москва, 2002, С. 182-183.

⁶ Malorusi i Ukrajina. Ej, Slaveni. Poseban otisak iz „Nove Europe“. Zagreb, 1939.

⁷ Див.: Пащенко С. М. З історії україністики в Хорватії: Станко Гашпарович. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Київ: 2009, С. 77-87.

⁸ Попович, М. Короткий екскурс в історію україністики на Філософському факультеті Загребського університету. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Київ: 2009, С. 89.

⁹ Романенко С. А., там же. – С. 230.

¹⁰ Румянцев, Олег. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991). SLCSEE. Varlag Otto Sagner. Munchen – Berlin, 2010 . – S. 276.